



Володимир Загорський,

доктор економічних наук, професор,

член-кореспондент Національної академії наук України,

заслужений діяч науки і техніки України,

директор ЛРІДУ НАДУ

Андрій Ліпенцев,

кандидат економічних наук, доцент,

заступник директора з наукової роботи ЛРІДУ НАДУ

Євген Борицук,

доктор економічних наук, професор,

професор кафедри економічної політики та фінансів ЛРІДУ НАДУ

Глобальна екологічна проблема в системі національної безпеки

Досліджено структуру системи національної безпеки. Обґрунтовано положення про зростання ролі екологічної компоненти в системі національної безпеки. Виокремлено головні механізми забезпечення екологічної безпеки.

Ключові слова: система, проблема, безпека, цивілізація, екологія.

The structure of national security have been developed. The thesis about the growing role of environmental components in the national security. Singled out the main mechanisms for ensuring environmental safety.

Key words: system, problem, safety, civilization, ecology.

На межі тисячоліть людство стикнулося зі значними проблемами, які дістали назву "глобальні" і які означають сукупність суперечливих процесів, що є змістом сучасної кризи світової цивілізації. Глобальні проблеми створюють загрозу нормальному розвитку і навіть існуванню країн світу, потребують для відвернення цих катастрофічних наслідків спільних зусиль, мають всеохоплююче, планетарне, глобальне значення.

Усі глобальні проблеми можна поділити на політичні, економічні, демографічні, соціальні та екологічні. Найнебезпечнішими для людства є політичні проблеми: а) війни і миру та гонки озброєнь у глобальному масштабі; б) економічного і політичного протистояння Сходу і Заходу, Півночі та Півдня; в) вирішення регіональних релігійних і військово-політичних конфліктів у Європі, Азії та Африці.

У табл. 1 наведено дані про людські втрати внаслідок соціальних конфліктів. Аналіз людських втрат, пов'язаних із соціальними конфліктами, свідчить, що вони значно переважають людські втрати, пов'язані з природними катаклізмами.

Таблиця 1

Людські втрати, пов'язані із соціальними конфліктами

Подія	Кількість осіб
Спалено інквізицією в XII-XVII ст.	10^6
Вбито у державі ацтеків у XIV-XV ст.	5×10^6
Загибло під час наполеонівських війн	37×10^5
Знищено вірмен у Туреччині в 1909-1918 рр.	15×10^5
Перша світова війна (1914-1918 рр.): загибло в боях від хімічної зброї	10^7 10^5
Вбито гітлерівцями цивільного населення (1933-1945 рр.)	9×10^6
Друга світова війна (1939-1945 рр.): загибло в боях від голоду в блокадному Ленінграді під час бомбардувань Дрездена (лютий 1945 р.)	476×10^5 $641,8 \times 10^3$ 135×10^3
Бомбардування Токіо (березень 1945 р.)	83×10^3
Атомна бомба, скинута США на Хіросіму (серпень 1945 р.): вбито поранено	78×10^3 273×10^3
Атомна бомба, скинута США на Нагасакі (серпень 1945 р.): вбито поранено	$23,8 \times 10^3$ $112,4 \times 10^3$
Вбито в Індонезії після спроби збройного перевороту (1965-1966 рр.)	10^6
Знищено під час "культурної революції" в Китаї	10^7
Загибло в конфліктах після 1945 р.	20×10^6
Потенційний ядерний конфлікт, раптова загибель	11×10^8

Тому для уникнення катастрофічних сценаріїв розвитку на початку XXI ст. надзвичайно актуальною стала проблема переосмислення людською спільнотою подальших шляхів розвитку людської цивілізації.

Така ситуація зумовлює необхідність розробки й реалізації спільної стратегії збереження досягнень цивілізації та входження соціуму в нову епоху розвитку - епоху ноосфери, коли людство отримає можливість розумно розпоряджатися своєю могутністю з метою гармонійного розвитку всіх соціальних підсистем.

Складовими системи забезпечення планетарної безпеки є система національної безпеки, яка функціонує в межах конкретної держави. У сучасній світовій політиці міжнародна безпека розглядається як важлива функція світового співтовариства, що реалізується на основі процесу роззброєння, розвитку взаємопорозуміння та довіри між державами, ефективного регулювання конфліктів, що виникають. На рівень і стан сучасної міжнародної безпеки впливають, насамперед, тип загальної небезпеки та загроз, рівень захищеності зовнішніх кордонів, стан внутрішньої безпеки держав.

Як політичне явище міжнародна безпека обслуговує інтереси та потреби більшості держав міжнародної спільноти, оскільки прагнення до безпеки є одним із головних мотивів діяльності людей. У широкому тлумаченні національна безпека держави - стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз. Життєво важливі інтереси - це сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливості прогресивного розвитку особи, суспільства та держави. Основні об'єкти безпеки: особа - її права і свободи; суспільство - матеріальні та духовні цінності; держава - конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність. Загалом система забезпечення національної безпеки є широким спектром державних та недержавних інститутів, що здійснюють свою діяльність в інтересах забезпечення прогресивного розвитку державних національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу.

Основні елементи як міжнародної, так і національної безпеки: політична, економічна, воєнна, технологічна, екологічна, гуманітарна та інші, мають певну специфіку, своєрідність. Водночас усі сфери перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. Національна безпека є концентрованим виразом сукупності умов, що розвиваються у військовій, внутрішньо- і зовнішньополітичній сферах, інформаційному, екологічному, науково-технічному та інших напрямках соціального розвитку. Відповідно розрізняють технологічні, політичні, екологічні, інтелектуальні, криміногенні, правові та інші підсистеми національної безпеки. З цієї сукупності можна виокремити дві її сфери, що визначають ефективність функціонування системи безпеки на глобальному і регіональному рівнях - економічна та екологічна підсистеми національної безпеки.

Забезпечення національної безпеки є центральним, стратегічно важливим завданням для розвитку будь-якої країни. Національна безпека забезпечується проведенням єдиної державної політики в усіх сферах життєдіяльності, системою заходів економічного, політичного та організаційного спрямування, адекватних загрозам та небезпекам національним інтересам особи, суспільству і державі.

До національної безпеки належать:

- державна безпека, що характеризує рівень захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз;

- громадська безпека - поняття, що виражає рівень захищеності особистості та суспільства здебільшого від внутрішніх загальнонебезпечних загроз;
- техногенна безпека, що характеризує рівень захищеності від загроз техногенного характеру;
- екологічна безпека (далі - ЕБ) і захист від загроз стихійних лих;
- економічна безпека;
- енергетична безпека;
- інформаційна безпека;
- безпека особистості.

Забезпечення національної безпеки вимагає розробки і реалізації комплексу політичних, економічних, соціальних, військових та правових заходів, спрямованих на забезпечення нормальної життєдіяльності нації, усунення можливих загроз [1-3].

Упродовж тривалого часу концепції національної безпеки більшості країн були сфокусовані, насамперед, на проблемах воєнної небезпеки або загроз, пов'язаних із поняттям зовнішнього ворога, і визначалися ступенем успішності діяльності держави в структурі регіонального чи глобального військового протистояння. Але вже на початку 80-х рр. ХХ ст. стало очевидним, що найбільш фундаментальні загрози безпеці суспільного розвитку є у невійськовій сфері. Глобальними загрозами сучасності стають виснаження матеріально-енергетичних ресурсів, демографічний вибух, забруднення біосфери як безальтернативного середовища існування людини.

Відомий білоруський учений та державний діяч С.Шушкевич зазначав, що людству потрібно боятися в новому сторіччі трьох речей: забруднення, перенаселення і насамперед неосвіченості. Екологічна загроза на сьогодні займає перше місце серед тих, що очікує людство вже незабаром. Проблема природного середовища, що завжди була актуальною, на сьогодні є не тільки проблемою забезпечення матеріальними ресурсами суспільного виробництва, але й важливим фактором збереження умов життєзабезпечення населення планети, зокрема і проблем соціальної справедливості.

Зростання ролі екологічної складової на початку ХХІ ст. зумовлено тим, що екологічні проблеми у своїй генезі і за своїми наслідками стають суспільно-політичними проблемами. Численні дослідження, виконані за минулі десятиліття, показали, що частота катастрофічних явищ у природі та їх масштабність безперервно збільшуються, спричиняючи збільшення ризику загибелі людей і зростання економічних збитків, порушення соціальної інфраструктури. Так, у 2001 р. у світі відбулося майже 650 природних катастроф, що забрали життя понад 25 тис. осіб і заподіяли економічний збиток понад 35 млрд дол. США. Лише у 2002 р. унаслідок природних катастроф загинуло майже 11 тис. осіб, а економічний збиток досяг 55 млрд дол. США. У табл. 2 подана динаміка і величина економічних втрат від найбільших природних катастроф.

Статистика найбільших природних катастроф

Катастрофи і втрати	Роки					
	1950 - 1959	1960 - 1969	1970 - 1979	1980 - 1989	1990 - 1999	1992 - 2002
Кількість природних катастроф	20	27	47	63	91	70
Економічні втрати, млрд дол. США	42,1	75,5	138,4	213,9	659,9	550,9

Незважаючи на те, що в руках людства виявилися гігантські виробничі потужності, не кажучи вже про термоядерну зброю, однак вони несумірні із запасами енергії, якими володіє біосфера планети. Своїми технологічними потенціями людство не в змозі вплинути на розвиток природних катаклізмів, а тим паче - керувати ними.

Тому екологічний фактор інтенсивно входить у політичну сферу, суттєво впливає на функціонування базових соціально-політичних інститутів глобального, регіонального, локального рівнів, справляє суттєвий вплив на національну безпеку взагалі і геополітичну безпеку зокрема. Екологічна проблема стає каталізатором соціально-політичної активності людей, яка проявляється в прагненні суспільства знайти вихід зі складної ситуації, в ініціюванні трансформацій політичної системи, у перегляді режиму забезпечення національної безпеки. Наслідком подібної діяльності є соціально-політична напруженість і нестабільність, що становить загрозу національним інтересам, державній безпеці.

Уперше питання про включення екологічної проблеми в поле системи національної безпеки виникло на початку 70-х рр. ХХ ст. на тлі глобальної енергетичної кризи і загострення проблеми охорони навколишнього середовища. Важливу роль в екологізації проблематики глобальної безпеки відіграла Стокгольмська конференція ООН (1972 р.) з охорони навколишнього середовища. Паралельно з постановкою екологічних проблем Стокгольмська конференція зорієнтувала світове співтовариство на пошуки шляхів їх запобігання. Учасники конференції визнали неефективність одностороннього рішення екологічних проблем. Заходи локального і регіонального спрямування - це лише часткові рішення з огляду на транскордонні наслідки практично будь-якого екологічного збитку. Перенесення шкідливих виробництв за кордон і експорт промислових відходів в умовах екологічної взаємозалежності не зменшують загальний рівень екологічного навантаження на біосферу Землі і лише віддаляють та змінюють форми небезпечних екологічних наслідків для країн-експортерів.

У Стокгольмі було зазначено, що технічний прогрес здатний тільки відтермінувати наступ глобальної екологічної катастрофи і замаскувати відповідальність сучасного покоління перед нащадками за шкоду природному середовищу. Було визнано, що у світової спільноти немає іншої альтернативи, крім необхідності скорочення антропогенного навантаження на біосферу планети і переходу до стратегії самоконтролю та самообмеження в питаннях економічного і демографічного зростання.

Необхідність виявлення шляхів, механізмів запобігання, вирішення екополітичних конфліктів і відстоювання екологічних інтересів держави актуалізує проблему дослідження екологічної проблеми як компоненти національної безпеки. В умовах підвищення активності окремих соціальних груп і організацій, пов'язаної з боротьбою за владу, не виключена можливість масштабного використання ними екологічних об'єктів для задоволення своїх політичних інтересів. Потенційні наслідки цього є, за своєю суттю, деструктивними для політичних режимів, зачіпають національні інтереси, підривають державну безпеку. Необхідність виявлення шляхів протидії екологічній загрози національній безпеці з боку подібних груп теж обумовлює актуальність включення екологічної складової в систему національної безпеки.

Становлення концепції екологічної безпеки, необхідність внесення суттєвих коректив у концепцію національної безпеки, її орієнтири, стратегію обумовили необхідність розробки питань теоретичного і практичного змісту. Найважливішим серед них є доцільність розширеного трактування традиційного поняття національної безпеки та включення до нього дестабілізуючих невійськових факторів, зокрема екологічних. Важливим виявилось визначення питомої ваги екологічної складової і те, яка роль внутрішньо-державних заходів та міжнародного співробітництва у забезпеченні національної безпеки [4-6].

Включення екологічної проблеми в систему національної безпеки визначається ось чим.

По-перше, глобальна екологічна криза, пов'язана зі зростаючим навантаженням на життєзабезпечуючі системи та на природні ресурси планети, з деградацією навколишнього середовища і підривом стійкості біосфери. Вона є не менш серйозною небезпекою, ніж традиційні загрози військового спрямування - розвиток кризи загрожує не тільки існуванню людини, але й самого життя на планеті. Для держави екологічна криза пов'язана зі скороченням свободи політичного вибору, що обумовлено транскордонним спрямуванням екологічних проблем. Загострення екологічної ситуації в різних регіонах світу стає причиною соціальної та політичної нестабільності, міждержавних протиріч і насильницьких конфліктів. Розвиток таких процесів дає підставу розглядати екологічну загрозу в контексті реальних загроз національній безпеці.

По-друге, існують зв'язки між деградацією навколишнього середовища, виснаженням природних ресурсів, з одного боку, і політичною нестабільністю та міжнародними конфліктами в країнах, що розвиваються, - з другого. Виснаження глобального екологічного потенціалу слаборозвинених країн пов'язують не лише зі зростанням населення, а й з надмірним споживанням природних ресурсів і виробництвом відходів індустріальними державами. На їх думку, диспропорції в цій галузі поглиблюють розрив у рівнях економічного і соціального розвитку. Важливим аспектом планетарних екологічних проблем є прагнення малорозвинених країн одержати свою частку світового багатства, що може спонукати їх до насильницької конфронтації з промислово розвиненими державами.

По-третє, знаходять все більше обґрунтування концептуальні положення, відповідно до яких екологічна безпека є основою економічної безпеки держави. На рівні ООН (концепція сталого розвитку) стало аксіомою положення, що не можна стверджувати про стабільну економічну безпеку, якщо вона досягнута екологічно нестійким чином, тобто нераціональним використанням природних ресурсів та руйнуванням екосистем.

Трактування економічної безпеки в категоріях конкурентоспроможності національної економіки також пов'язане з екологічним імперативом як рівнянням, перебуваючи на якому держава виробляє продукцію, що витримує тест міжнародних ринків. На сьогодні проходження такого тесту невіддільне від процесу екологізації світового ринку товарів та послуг. Реальністю став механізм скорочення антропогенного навантаження на біосферу шляхом включення екологічних витрат у ціну готової продукції. У цьому контексті економіка будь-якої країни зацікавлена у вирішенні глобальних екологічних проблем. За деякими оцінками, тільки збереження біологічного різноманіття забезпечує економічний прибуток від використання диких видів рослин і тварин у фармацевтичній та хімічній промисловості, сільському та лісовому господарстві до 87 млрд дол. США на рік.

Необхідно зазначити, що підвищення статусу екологічної безпеки до рівня вищих національних пріоритетів базується на реальній тенденції скорочення силових загроз безпеці. Саме цей зсув змусив більш чітко визначити об'єкт несилових загроз, який відрізняється від такого в традиційній стратегії забезпечення національної безпеки (національний суверенітет, цілісність та незалежність держави) і включає життєво важливі економічні, політичні та соціальні інтереси держави та її громадян.

Більшість дослідників визначають невійськову мету стратегії національної безпеки як можливість підвищення якості життя населення, що досягається екологічно сталим розвитком. Таке визначення дає їм підставу відносити збиток, пов'язаний із глобальною екологічною кризою, до категорії загроз національній безпеці. Наприклад, тенденція потепління на пла-

неті пов'язується зі скороченням реальних індивідуальних доходів громадян, а отже, і з пониженням якості їх життя.

На сучасному етапі важливим об'єктом стратегії національної безпеки стає поняття "якість життя". Вирішення проблем "якості життя" стимулює процеси екологізації суспільної свідомості, обумовлює необхідність збільшення підтримки екологічно мотивованих політичних платформ, що сприяє зміцненню позицій екологічного компонента в системі вищих державних пріоритетів. Визначення пріоритетів є першочерговою проблемою, оскільки саме тут визначається, куди підуть гроші платників податків. В умовах дефіциту бюджету питання про співвідношення військових і не-військових блоків у стратегії національної безпеки набуває особливої актуальності. Саме в цих умовах, як правило, перемагає позиція супротивників включення екологічної безпеки в розряд вищих державних пріоритетів.

Один із головних аргументів, що при цьому використовуються, полягає в тому, що деградація навколишнього середовища та природних ресурсів - це результат кумулятивних процесів, що екологічні загрози не так чітко виражені, як військові, і, зазвичай, вмонтовані у великі соціоекономічні та політичні блоки міжнародних конфліктів. Вважається, що поняття "екологічна безпека" "засмічує" традиційну концепцію національної безпеки, змішуючи силові загрози з тими, які не пов'язані з конфліктами. Водночас прихильникам такого підходу важко заперечувати, що підсумком цих комплексних процесів, коли їх розвиток переходить критичний поріг, є колапс великих екосистем або виснаження ресурсів, що в підсумку спричиняють глобальні цивілізаційні кризи.

Екологічна безпека - це сукупність природних, соціальних та інших умов, що забезпечують безпечне життя і діяльність населення, яке проживає на певній території. Термін "екологічна безпека" є масштабним і охоплює різні види діяльності людини. Тому з цим терміном необхідно поводитись дуже обережно і завжди конкретизувати його зміст, ставити в ті межі, у яких він буде працювати повною мірою. Водночас ЕБ - це процес забезпечення захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, природи, держави і всього людства від реальних або потенційних загроз, що створюються антропогенним чи природним впливом на навколишнє середовище. Об'єктами ЕБ є права, матеріальні та духовні потреби особистості, природні ресурси і природне середовище або матеріальна основа державного та суспільного розвитку.

У межах ЕБ формується система законодавчих, медичних і біологічних механізмів, спрямованих на підтримку рівноваги між біосферою та антропогенними навантаженнями, а також природними зовнішніми навантаженнями. Вони забезпечуються системою заходів (прогнозування, планування, завчасна підготовка та здійснення комплексу профілактичних заходів),

які визначають мінімальний рівень несприятливих впливів природи і технологічних процесів на життєдіяльність та здоров'я людей, при збереженні достатніх темпів розвитку народногосподарського комплексу [1; 2].

Пріоритетами формування механізмів ЕБ є:

- раціональне використання природних ресурсів;
- забезпечення відповідної якості природного середовища;
- збереження біорізноманіття;
- забезпечення державного контролю за зміною природних ландшафтів.

До конкретних механізмів ЕБ, що забезпечують допустиму динаміку природних і антропогенних факторів екологічної небезпеки на навколишнє середовище і самої людини, належать:

1. Комплексна екологічна оцінка території:

- визначення та оцінка комплексу факторів екологічної небезпеки, що проявляються на конкретній території;

- районування території за стійкістю до прояву факторів екологічної небезпеки;

- складання та ведення кадастру об'єктів впливу на навколишнє середовище, кадастру природних ресурсів;

- визначення антропогенного навантаження та складання та ведення кадастру "забруднених" площ.

2. Екологічний моніторинг:

- нормування впливів на навколишнє середовище;

- контроль джерел впливу на навколишнє середовище;

- контроль якості компонентів навколишнього середовища.

3. Управлінські рішення:

- формування екологічної політики;

- попередження прояву антропогенних факторів екологічної небезпеки;

- мінімізація наслідків прояву природних факторів екологічної небезпеки;

- розробка і вдосконалення природоохоронного законодавства та методів формування екологічного світогляду.

Узагальнюючи зазначене вище, можна стверджувати, що сучасна екологічна проблема, як і інші глобальні проблеми, відображає кризу сучасного соціального розвитку. Тому постає нагальна потреба формування ефективної системи національної безпеки, головним завданням якої повинно стати забезпечення як соціального, так і екологічного порядку.

Список використаних джерел

1. Герасимчук З. Научные основы исследования экологической безопасности как фактора устойчивого развития / З. Герасимчук // Экономика Украины. - 2001. - № 11. - С. 62-65.

2. Дорогунцов С. Устойчивое развитие эколого-экономическими системами / С. Дорогунцов // Экономика Украины. - 2001. - № 7. - С. 75-83.

3. Стадницький Ю. К проблеме концепции экологической политики Украины и механизма ее реализации / Ю. Стадницький // Экономика Украины. - 2003. - № 9. - С. 75-77.

4. Там же. - С. 75-77.

5. Хлобыстов Е. Экологическая безопасность и основы определения риска техногенных катастроф / Е. Хлобыстов // Экономика Украины. - 2002. - № 6. - С. 70.

6. Фейтельман Н. Г. Концепция становления государственной системы экологической безопасности / Н. Г. Фейтельман // Вестн. МГУ. - 1997. - № 2. - С. 53. - (Серия 6: "Экономика").

Володимир Мандрагеля,
доктор філософських наук,
професор кафедри національної безпеки НАДУ

Китай: нові виміри національної безпеки

Здійснено аналіз сучасних тенденцій у забезпеченні національної безпеки Китаю на основі узагальнення новітніх вітчизняних та зарубіжних досліджень. Обґрунтовано актуальність теми виходячи з темпів та масштабів перетворень у соціально-економічній і політичній сферах країни, в Національно-визвольній армії Китаю.

Ключові слова: національна безпека, конфуціанство, традиційна культура, комуністична ідеологія.

The article has analyzed the modern trends in the providing of the national security of China on the basis of researches in the country and outside. The actuality of topic is grounded on the rate and scale transformations in the social-economical and political spheres of country, in National Liberation Army of China.

Key words: national security, Confucianism, traditional culture, Communist ideology.

Постановка проблеми. Системні трансформації перетворили Китай не тільки на потужного регіонального лідера, але й глобального конкурента США. У 2010 р. він перетворився на другу економіку світу, випередивши Японію [1]. Позитивне сальдо Піднебесної у 2009 р. становило 198 млрд дол. США. Пекін виграв торговельні змагання з Вашингтоном з рахунком 4 : 1, якщо співвідносити експорт та імпорт [2].

Підйом Китаю, на думку багатьох дослідників, - одна з найважливіших подій після закінчення холодної війни [3]. В Америці все частіше говорять про можливу "китайську загрозу". У 2005 р. 31% населення Америки вірило, що Китай уже найближчим часом буде домінувати у світі, а 54% - що підйом Китаю як супердержави загрожує миру у світі [4].

Друга адміністрація Дж. Буша (мол.) запропонувала більш конструктивний підхід, пов'язаний з інтеграцією Китаю до міжнародної політичної і економічної системи. Незважаючи на це, у оборонному огляді 2006 р. відзна-